

С. А. Бронікова

СТРУКТУРУВАННЯ ФСП КВАНТИТАТИВНОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Важливе значення у функціональній граматиці має встановлення структури функціонально-семантичних полів (далі ФСП). Мета даної наукової розвідки на підставі наших попередніх досліджень встановити структуру ФСП квантитативності в сучасній українській літературній мові.

Польова структура передбачає наявність центру (ядра), напівпериферії (проміжної зони) і периферії, що характеризується поступовим спадом ознак і властивостей від центру у напрямку до периферії. Вважають, що засадою такого структурування є явище асиметрії, насамперед, функціональної, мовної системи [7:169; 3:25; 2:53]. Отже, побудування ФСП квантитативності означає моделювання структури "центр — напівпериферія — периферія", що дозволить у подальших дослідженнях з'ясувати всі засоби вираження різних мовних рівнів.

За прийнятим у лінгвістиці розумінням ядро ФСП містить найтипівіші форми і значення, найбільш вживані моделі і форми, а периферія — нетипові форми і значення, маловживані моделі й форми [3:25].

Стисло подамо спочатку для орієнтації членування ФСП квантитативності на субполя, зони, підзони та функції. Усе поле квантитативності ми членуємо на два субполя — субполе рахованості та субполе нерахованості. До субполя рахованості належать дві зони — зона визначеної кількості та зона невизначеної кількості. Перша зона складається з підзони нумеральності та підзони сингулярності, своєю чергою, функції точної нумеральності і псевдонумеральності формують підзону нумеральності, а функції власне сингулярності та сукупності у розумінні І. Р. Домрачевої [див. про ФСК сукупності 4] — підзону сингулярності. Мультипліцитна і паукальна функції (функція неозначено великої кількості і функція неозначено малої кількості) формують підзону невизначеної кількості. Субполе нерахованості складається з функціонально-семантичної категорії (далі ФСК) збірності та зон вимірності, нерахованої вимірної сукупності та опосередкованої сукупності.

Розгляд структури ФСП квантитативності розпочнемо з окремих підзон і зон. Визначивши їх структуру, можна буде перейти до встановлення структури ФСП квантитативності в цілому.

В сучасній українській літературній мові ядром підзони нумеральності виступають числівники. Ми розташовуємо числівники у центрі підзони нумеральності, тому що вони вказують на всі найголовніші мовні позначення визначеної кількості, тобто є типовими формами для вираження нумеральності, охоплюючи як значення предметної, так і значення абстрактної кількості, сема нумеральності в них є не просто доміантною, а єдиною. Їм притаманний найвищий ступінь вживаності у порівнянні з іншими розрядами числівників. До напівпериферії підзони нумеральності відносимо дробові числівники, яким, на відміну від кількісних, властивий менший ступінь вживаності і вужчий розсяг поширеності. В побутовій розмовній практиці, зазвичай, можна натрапити лише на кілька вживаних дробових числівників, тоді як форми типу *одинадцять сто дев'яносто дев'ятих, тридцять одна сімдесят п'ята* трапляються надзвичайно рідко.

Сюди ж належать і числові (рахункові) іменники, які за значенням нагадують кількісні числівники, однак за граматичними показниками не є ними, про що детальніше йтиметься згодом.

Досить значною кількісно є периферія підзони нумеральності. Всі похідні від кількісних числівників та рахункових іменників слова містять сему нумеральності поруч із іншими семами. Це, насамперед, прикметники із значенням порядку при лічбі. Вони поєднують сему нумеральності з квалітативною семою порядковості. І досі нерідко їх неправильно зараховують до порядкових числівників. Це також інші прикметники, що містять сему нумеральності й утворені від числівників (напр. *подвійний, обопільний*). Сюди ж належать і подібні прислівники та дієслова, напр.: *по-п'яте, по троє, подвійно, подвоїти* і т.ін. До периферії підзони нумеральності ми віднесемо застарілі числові слова, напр. *копа, тузін*.

Підзона сингулярності має таку структуру. У ядрі підзони знаходиться форма однини граматичної категорії (далі ГК) числа як така, що найпоспідовніше і найактивніше репрезентує ідею однинності. Звичайно, йдеться не про всі форми однини, а лише про семантично непорожні, наповнені форми, які простиставлені відповідним формам множини, творячи, таким чином, ГК числа, чи, ширше, ФСК числа. Такими ж є лише форми однини на позначення рахованих предметів, об'єктів, явищ.

До ядра підзони сингулярності слід віднести і слово *один* у ролі різних частин мови (числівника, іменника, прикметника, займенника). Отже, ядро підзони сингулярності є граматично-лексичне. І хоч

лексичний сектор подано практично самим елементом *один*, він відіграє досить значну роль у функціонуванні.

До напівпериферії слід віднести словотвірний тип (далі СТ) із значенням однинності, типовим представником якого є СТ S+-*ин(а)*. Сюди ж належать і лексичні засоби, у яких сема однинності є домінуючою, але не єдиною (наприклад, *соліст*), з вилученням лексем, ускладнених конотативними семами.

І нарешті, до периферії підзони сингулярності можна віднести граматичні форми однини прикметників, дієприкметників, інших дієслів, а також лексичні засоби, у яких сема однинності є недомінуючою (напр. *спілка, об'єднуватися, зв'язаний*). Всі випадки перетину підзони з іншими ФСП теж належать до периферії. Так, це стосується аспектуально-квантитативної функції однократності, що виражається СТ V+-*ну(ти)*, де — V — основа дієслова (*дзвякнути, стрибнути*), а також зрідка іншими СТ — *втопити, удавити, уразити* (в+V_н) [6:254]. До периферії підзони сингулярності належить також функція рахованої сукупності, що являє собою, власне, зону перетину сингулярності та плюральності. З одного боку, лексеми на зразок *нагромадити, родина, жмут, оберемок, корпорація, спільний* вказують на сему 'один' — з'єднати в одне ціле, одна родина, один жмут і т.д. З іншого боку, ці ж самі лексеми мають семи сукупності, тобто з'єднати в одне ціле можна лише багато елементів, одна родина складається з кількох членів, один жмут складають багато однотипних компонентів і т.д. Функція рахованої сукупності є периферійною, бо вона онтологічно несамодостатня, виявляючись лише когнітивною сутністю, а тому сема сукупності завжди лише супроводжує інші, домінуючі семи.

Перейдемо до розгляду структури підзони плюральності. Центр цієї підзони складають форми множини ГК часу. Поруч із цим до центру слід долучити також особові займенники у формі множини, конкретно — предметно-особовий займенник *вони*, тому що, по-перше, опозицію *однина/множина* всередині парадигми мають тільки *він, вона, воно* — *вони*, де ГК числа виступає як словозмінна [5:95], по-друге, займенник *вони* охоплює як назви істот, так і назви неістот.

Особові ж займенники *ми, ви* належать до нагізпериферії. На думку більшості дослідників, ці особові займенники не виражають "чисте" протиставлення за числом, *я — ми, ти — ви* не утворюють опозиції *однина* — *множина* і не можуть розглядатися як словоформи однієї лексеми, значення числа має тут суто синтаксичний характер [5:98]. Крім займенників *ми, ви* до напівпериферії належать деякі син-

таксичні конструкції, зазвичай з лексичним повтором: *з року в рік, день за днем, брат і сестра, він кличе й кличе, знову й знову, крок за кроком* і т.ін., а також деривати, утворені від СТ з формантами *багато-, мульти-, полі-*. У вищеназваних синтаксичних конструкціях сема множинності виступає разом із аспектуальними семами повторюваності та ексцесивності.

Периферію підзони плюральності складають граматичні форми множини прикметників, дієприкметників та ін. дієслів, форми присвійних, питальних та відносних займенників (займенникових слів у іншій інтерпретації), партитивні множини, що позначають *pluralia tantum* (*санчата, обценьки*), а також лексичні, граматичні та словотвірні засоби, у яких функції плюральності перетинаються з аспектуальністю: *витьохкувати, переміряти, пивати, позав'язувати* та ін. У цьому разі відбувається перетин плюральності з функціями кратності — ітеративністю, багатоактністю, дистрибутивністю тощо [див. 2:111, 119, 122].

Своєрідне місце у структуруванні займає підзона невизначеної кількості, що складається з двох функцій — мультипліцитності (невизначено великої кількості) та паукальності (невизначено малої кількості). Як справедливо вказує В. В. Акуленко, ця підзона має міжрівневий (міжзональний) характер і, як правило, становить собою перетини з іншими зонами (підзонами) [1:36]. Звичайно, тут теж можна виділити ядро, напівпериферію і периферію за ступенем виявлення домінантної ознаки. До ядра входять слова, що виступають основними семантичними конкретизаторами і не містять конотацій: *багато, велика кількість, чимало, багаточисленний, у великій (значній) кількості* (для функції мультипліцитності); *мало, небагато, нечисленний, у невеликій (незначній) кількості, (де)кілька, трохи* (для функції паукальності). До ядра підзони можна віднести і лексичні засоби з відповідною домінантною семою, але обтяженою різними конотативними семами, напр.: *багато-багато, величезна кількість, міради, багатенько* (мультипліцитна функція); *мало-мало, трішки, трішечки, невеличка кількість* (паукальна функція).

Напівпериферію підзони невизначеної кількості становлять насамперед лексичні засоби з вторинною семою мультипліцитності чи паукальності, що формується внаслідок переносного вживання відповідних лексем. Причому такі вторинні семи супроводжуються додатковими семами різного типу: *жменя, торба, гора, купа, вагон* і т.д. Напівпериферійним засобом слід вважати синтаксему S_1 (синтаксичний

іменник в орудному відмінку) зі вказівкою на функцію мультипліцитності з відтінком ітеративності: *десятками, сотнями, тисячами, кухлями, відрами, бочками, машинами, складами* і т.д.

На перетині з темпоральністю можуть виступати синтаксичні конструкції *на секунду, на секундочку, на хвилину, на хвилинку, на хвилиночку, на хвильку, на годину, на годинку, на годиночку, секунда, хвилинка, година* і т. ін., вказуючи на часову паукальність. Сюди слід віднести також деякі ідіоми достатньо широкої семантики, напр. *їсти за трьох, кури не клюють, як гриби після дощу, під зав'язку* (мультипліцитна функція); *(як) кіт наплакав, з макове зерня* (паукальна функція).

До периферії підзони належать метафоричні лексичні засоби, у яких до сем мультипліцитності/паукальності додаються семи, характерні для інших підзон, зон, полів, напр.: *море задволення* (квалітаивність та інтенсивність). Велика кількість периферійних елементів — це фразеологізми з вузькою семантикою або такою, де семи мультипліцитності/паукальності є імовірнісними, тобто притаманні лише певному контексту, напр.: *заморити черв'яка* (про їжу), *жабі по коліна* (про воду), *для годиться, гріх і сміх* (паукальність), *за милу душу* (мультипліцитність) тощо.

Компактна і сильноцентрована ФСК збірності, центр якої становлять словотвірні засоби. Це СТ *S+ство(-цтво)* — *студентство, козацтво*; *S+-н(я)* — *комашня, солдатня*; *S+-в(а)* — *братва, татарва*; *S+-от(а)* — *німота, свинота*; *S+-инн(я)* — *гарбузиння, кукурудзиння* тощо, де *S* — основа іменника. До напівпериферії слід віднести малопродуктивні і непродуктивні СТ, а також СТ іншомовного походження типу *S+-еч(а)* — *малеча*; *S+-вор(а)* — *дітвора*; *S+-ур(а)* — *апаратура*; *S+-арій* — *інструментарій* тощо.

Периферію ФСК збірності складають лексичні засоби, у яких перетинаються функції збірності з функціями невизначеної кількості, рахованої сукупності тощо. Це стосується таких конструкцій як *гурт людей, купа яблук, або зібрався натовп* і т.ін.

Зони вимірності та опосередкованої сукупності слабоцентровані, з нечітким розмежуванням на ядро й периферію. До зон вимірності та опосередкованої сукупності належать винятково лексичні засоби, про які вже йшлося вище.

З усього сказаного впливає така загальна картина структури ФСП квантитативності. Ядром усього ФСП квантитативності є ФСК числа, яку формують опозитивні підзони сингулярності — плюральності, а також підзона нумеральності. Підзона невизначеної кількості

становить напівпериферію ФСП квантитативності, до напівпериферії можна віднести також ФСК збірності субполя нерахованості, а інші зони цього субполя (вимірність, нерахована вимірна сукупність та опосередкована сукупність) становлять периферію ФСП квантитативності.

Література

1. Акуленко В. В. О выражении количества в семантике языка // Категория количества в современных европейских языках. — К., 1990. — С. 7-40.
2. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект: Дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. — Одеса, 1998.
3. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка: Морфология. — М., 1986.
4. Домрачева І. Р. Функціонально-семантична категорія сукупності у сучасній українській літературній мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 1999.
5. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. — К., 1997.
6. Русанівський В. М. Префіксальний словотвір // Словотвір сучасної української мови. — К., 1979.
7. Якобсон Р. К общему учению о падеже // Р. Якобсон. Избранные работы. — М., 1985. — С. 133-175.